

ב"ה

הגליצאיות בשירת שמשון מלצר

מנחם מענדל רוזנפלד

היחודיות שבהשכלת גליציה

עם חלוקת פולין, הפכה גליציה לחלק מהאימפריה ההבסבורגית, ובהמשך - לחלק מהאימפריה האוסטרו הונגרית. שינוי מדיני זה, הביא בעקבותיו שינוי חברתי משמעותי: גליציה השתייכה מעתה לממלכה מודרנית, שרוח הנאורות פיעמה בה. שינוי זה הביא לעליית מקומה של הרציונליות גם בחייהם של יהודי גליציה, ובשמה המוכר: ההשכלה היהודית.

אולם לא הרי תופעת ההשכלה היהודית, כפי שהתפתחה במרכז אירופה וכפי שהתפתחה במושא דיונו - בגליציה. בעוד במערב, התקבלה ההשכלה - אם לא בשלב הראשון (מנדלסון), הרי שבזה השני (כמו פרידלנדר, וייזל או אחרים) - כגט כריתות וכניתוק מההלכה והמחויבות הדתית, הרי שבגליציה - פנים אחרות לה להשכלה. כאן, תופעת ההשכלה היא רכה הרבה יותר. מדובר באנשים שומרי מצוות, המחויבים למסורת ההלכה, והם המבקשים לשלב לתוך עולמם זה את הבשורה המודרנית שהנאורות ביקשה להציע. ניתן למנות בין האישים האלה את מהר"ץ חיות¹ ושי"ר² (המחצית הראשונה של המאה הי"ט) או את מרכוס ברוידא, שלמה בובר ואחרים בתקופה המאוחרת יותר³.

שמשון מלצר: שיקוף של השכלה וחילון רך

הנה לבטי נפשו של נער יהודי גליצאי המבקש להכיל - ומתעקש להכיל (ללא הצלחה, כפי שנראה) - בדרכו את שני עולמות התוכן: המסורת וההלכה מחד, המדע והתרבות מאידך. אלה דבריו של המשורר שמשון מלצר (1909 - 2000):

ובשל"ג⁴ העין נתקלת תכופות בשמות לעז

וכלם נספגים ברוב חשק, הלא המה החכמה והדעס⁵

¹ המשתמש בניתוח הביקורת ובפילולוגיה במחקריו התורניים בצורה שעד אז לא השתמשו.

² קל לראות זאת בסוגיות התורניות בהן עסק.

³ מיותר לציין שבכלל כלל יש יוצא מן הכלל, ואנו מוצאים משכילים חריפים ביותר גם בגליציה. אולם, ככלל, ההשכלה הגליצאית מתונה מאחותה שבגרמניה, ויש בה נסיון לשלב בין המקורות ולא לדחות את אחד מהם.

⁴ פירושו המודרני של שמואל ליב גורדון לתנ"ך

⁵ דעת, הגייה אשכנזית.

רק אחד לא נתן לי מנוח והרבה כעסני גם כעס:

סינקרטיזמוס!⁶ פירוש: עבודת אלהים והבעל

מין ערוב רשויות חסר שחר...

כנגדו הוא נלחם, אליהו, ושחט כהנים על המזבח

אף אני, אף אני, זאת ידעתי: סינקרטיזמוס אני מטפח

משתחוה גם ליה וגם לבעל, גם לזה וגם לזה משבח

כי אחר השיעור הקבוע...

בו יושב התלמיד, כמורהו, גלוי ראש מעל ספרי הקודש

וסופג בו כספוג ביקורת⁷ ברוב גודש

הן הייתי הולך ולומד עוד, מידי יום ביום כמקודם

כתלמיד היחיד של ר' שראלי...

(בצל שיח שושן, פ"ז)

במקרה האישי שלו, נסיון השילוב - הסינקרטיזמוס, כפי שהוא מכנה זאת - לא צלח. את צורתה של ההשכלה הגליציאית, המכילה ולא מוותרת על המסורת, הוא לא שימר. הוא חי כאדם לא דתי וכך גם - על פי עדות בנו ד"ר יהודה מלצר - חינך את בני משפחתו. עם זאת, אי אפשר שלא להתייחס למה שכתב שמשון מלצר עצמו על עזיבתו את עולם הדת. כוונתי להקדשה שכתב לפני השיר "המנין בעירי, בעיר טלוסט":

לזכר הישרים והתמימים מבני עירי, השלמים עם השם ועם עצמם, שבילדותי אהבוני ופנקוני וביקשו לראותני הולך בדרך הישר. ואני פניתי מהם לדרך החפשים, יחד עם כל הנערים, והצטערו עלי הרבה. בוחן הלבבות הוא היודע, כמה דאב ליבי על כך. והרי לא מהם ביקשתי להתרחק. אלא מחייהם, מחיי הגלות. ת.נ.צ.ב.ה.

בעיני יש לקרוא פסקה מרגשת זו בתוך ההקשר הגליציאי שלה. לאמר: בשונה מהדיכטומיה שהציגה ההשכלה היהודית - גרמנית בין המדע המודרני הרציונליסטי ובין המסורת הלכאורה אנכרוניסטית, הרי שבגליציה לא שרר דיסטנס כה גדול. גם כאשר עזב יהודי, כאן - מלצר, את חיי הדת שלו, אין כאן רצון

⁶ מיזוג אמונות

⁷ ביקורת המקרא

למרידה. יש כאן רצון להתרחק מאומללות החיים המאפיינת את עולמם של היהודים המסורתיים (כפי שזה בא לידי ביטוי בשירו "ויכוח עם סבא"), אבל לא רצון לבעוט.

היחס המיקל לחוטאים

דברים אלו, שאותם ביקשתי להדהד מתוך שירתו המופלאה של שמשון מלצר, אינם ענינו האישי. זוהי בפירוש צורת החיים הקהילתית, וגם את זה ניתן לראות מתוך השיר "המנין בעירי, בעיר טלוסט". בשיר, המבקש להקים לתחיה את "המנין בעירי" שנכרת, מתאר מלצר דמויות ובעלי תפקידים שונים בקהילה. באחד הקטעים הוא מדבר על החזן בתפילת המוסף:

יענקל שפיצר...

הוא ה'בעל מוסף' של הקלויז, ועם כל הטענות שטענו מתנגדיו,

היה בעל הנוסח המברך וחיתוך הדיבור הברור, ומאז

עלה הוא - נתרבו בעזרת הנשים הנשים המוצאות את הדף...

באמת ריננו אחריו, והיו ליחושים וצחוק

ביחוד הרשל מאייר ביקש לפסלו, בעטיו של אותו מעשה

שראוהו עדים מתנשק עם גיסה, אורחתו ממקום הרחוק

והיו בזה רוב שאלות ותשובות, אך הקול על הכל מכסה!...

(המנין בעירי, בעיר טלוסט)

כאן מתוארת סיטואציה ציבורית: חזן הקהילה (של ימים נוראים) נתפס בקלקלה. המעשה - מתנשק עם הגיסה - הוא מעשה פסול בפרמטרים ההלכתיים של בני הקהילה. ועם זאת, הקהילה אינה דוחה אותו מחברותו, ואף לא ממעמדו בקהילה. כי "הקול על הכל מכסה". יש בדברים אלה לספר על היכולת הקהילתית 'לעגל פינות' הלכתיות, או מה שנראה בעיני הקהילה עצמה כעצימת עין, בשל הצורך התרבותי - חברתי.

לסיכומם של דברים, ניתן לומר כי הקהילה הגליציאית העולה מתוך שירים אלה, היא קהילה שבה הצירים המחשבתיים שבהם נעה המטוטלת הקהילתית - רכים הם (בשונה ממה שקורה במערב). הדתיות - דתיות רכה היא, וגם ההשכלה או החילון - חילון רך הוא.